

Litteraturkrönika 2023

Av Lars-Olof Delsing, Lars-Erik Edlund, Karl G. Johansson
och Jan-Ola Östman

Krönikans avdelningar åtskiljs av asterisk. De är ämnesvis ordnade från allmänt till specifikt: allmänspråkligt * allmänt nordiskt * fornväst-nordiska, isländska, färöiska * svenska * egennamn. Inom avdelningarna redovisas arbetena i alfabetisk följd. Artiklarna signeras L.-O.D., L.-E.E., K.G.J. eller J.-O.Ö.

*

Lotta Aarikka, Murre ja sen tutkimus. Näkökulmia fennistisen murteen-tutkimuksen historiaan ja kieli-ideologioihin 1871–2017, 507 s., Åbo 2023. (Annales Universitatis Turkuensis B 526.) ISBN 978-951-29-9300-0. ISSN 0082-6987. Föreliggande volym är Aarikkas doktorsavhandling vid Åbo universitet, vars titel kan översättas på följande sätt: 'Om att forska i dialektologi. Perspektiv på dialektforskningens historia och språkideologi inom fennistiken 1871–2017'. Såsom titeln anger ger boken inte enbart en beskrivning av den finska dialektologins historia utan författaren behandlar även språkideologier som rör dialektologin som forskningsämne. Boken består av sju kapitel som närmar sig dialektologin ur olika synvinklar. Efter det inledande kapitlet med nödvändig information om bakgrund, material och forskningsfrågor, behandlar kapitel 2 det ideologiska, diskurshistoriska förhållningssättet som generell metod och fennistisk dialektologi som en nationell vetenskap. Materialet för studien består av förorden, inledningskapiteln och materialdiskussionerna i 51 doktorsavhandlingar om dialekter i ämnet finska språket som skrivits under undersökningsperioden samt intervjuer med 20 forskare och en del inspelningar av intervjuer med och föreläsningar av viktiga forskare inom finsk dialektologi (Pertti Virtaranta, Terho Itkonen, Martti Rapola). Speciellt beskriver Aarikka hur dialektsamlingarna gjorts och vidare behandlats (kap. 3), vilka benämningar som använts om dialektalarna, vilka dessa är, hur de har valts ut och hur deras sätt att tala beskrivs och vilken relation de haft till dialekten och (det dialektala) samhället de anses representera (kap. 4). Vidare diskuteras (i kap. 5) vilka särdrag som har undersökts i dialekterna, hur dessa har benämnts och valts ut, vilka de bakomliggande orsakerna är till hur dialektgränser dragits upp och hur dialekten

har knutits till plats och tid. Aarikka diskuterar även ingående i kap. 6 vilka motiv dialektologerna som gjort undersökningarna har haft, vilka band de har knutit till de dialekttalande och vilken anknytning de själva har haft till den undersökta dialekten och den plats där dialekten talas. Även frågor om hur dialektologerna byggt upp sin egen expertis behandlas, liksom den roll dialektologens egen språkkänsla spelar i respektive undersökning. Finsk dialektforskning hade en avgörande roll i det finska nationsbygget och för den nationella identiteten, i synnerhet under slutet av den ryska tiden (1809–1917) och under de första årtiondena av Finlands självständighet. Dialektologin är fortfarande viktig i detta avseende i det finska Finland. De frågor som behandlas i Aarikkas avhandling är som synes bekanta problemställningar inom dialektologin: metoder, val av informanter, begreppet ”typiskt särdrag”, dialektkartor och gränsdragningar på dem och dialektologens egen roll och positionering i relation till den undersökta dialekten – den sistnämnda är dock en fråga som inte föranleder någon längre diskussion eller självreflektion i de undersökta avhandlingarna. Aarikka formulerar (kap. 7) två ideologier som i många avseenden står i strid med varandra men som även genomsyrar tidiga dialektundersökningar. Genom att presentera ideologierna som motpoler kan olika ställningstaganden i den finska dialektologins historia skarpas och belysas. Den ena ideologin kallar hon ”murre häviää” (’dialekten försvinner och håller på att dö’) och den baserar sig på ett diakront synsätt: fragmentariska data, försök att rekonstruera tidigare skeden för att hitta den prototypiskt ”rena” dialekten, långdragna diskussioner om distinktionen mellan förväntade språkformer och sådana som inte passar in eftersom utgångspunkten är att endast en variant hör till dialekten. Vidare väljs de dialekttalande ut på basis av deras språk. Mot detta står den andra ideologin, som Aarikka kallar ”murre muuttuu” (’dialekten förändras’), ett synkront synsätt som baseras på material i stora databanker som samlats in under varierande förhållanden och där fokus ligger på varianter i stället för att söka efter den definierande språkformen och ultimata gränsdragningar mellan dialekter. Vidare är all variation intressant och teoretiskt möjlig och denna variation diskuteras i relation till sociala faktorer och de dialekttalande deltagarna väljs ut på basis av bakomliggande egenskaper ss. sociala faktorer, genus och ålder. Avhandlingen är en ytterst viktig sammanställning av finsk dialektologi genom historien. En förkortad version bör absolut publiceras på svenska och på engelska. En svensk version borde även hänvisa till den rika dialektforskningen om de nordgermanska dialekterna i Finland som under samma period bedrevs speciellt vid Åbo Akademi och Helsingfors universitet, och till hur de finska och de

finlandssvenska traditionerna och deras dialektologer och ideologier samverkade.
J.-O.Ö.

Daniel Sävborg & Bernt Ø. Thorvaldsen (red.), *New Light on Formulas in Oral Poetry and Prose*, 368 s., Turnhout 2023 (Brepols). ISBN 978-2-503-60428-2. När Albert Lords bok *The Singer of Tales* utkom 1960 fick det som kallas *Oral Formulaic Theory* snabbt genomslag inom nordisk filologi liksom inom studiet av andra medeltidsspråk. Under 1960- och 1970-talet presenterades t.ex. flera avgörande arbeten om eddadiktningen som formelbunden diktning i den muntliga traditionen. Snart framkom det emellertid också kritik av teorin. Kritikerna hävdade att de formler som förekommer i eddadiktningen inte kunde jämföras med dem som Lord byggde sina resonemang på och att den norröna diktens formler snarare än att vara hjälp vid improviserad diktning fungerade som stöd för minnet. Föreliggande bok är ett försök att dels skapa nytt intresse för forskningen om formler, dels utvidga forskningsfältet så att det omfattar formler för både metrisk text och prosatexter i vad redaktörerna Daniel Sävborg och Bernt Ø. Thorvaldsen omtalar som "oral or oral-derived texts". Det senare syftet kan definitivt sägas vara uppnått i en bok som förutom inledningen omfattar tretton kapitel med vitt skilda ämnen och inriktningar. Men denna bredd kan även uppfattas som så totalt omfattande att definitionen av formler blir heltäckande och därmed kanske meningslös. I ett första kapitel diskuterar Frog teoretiska frågeställningar och just definitioner av vad som är studiet av formler. I det följande kapitlet behandlar Stephen Mitchell relationen mellan formler och det han benämner *collocations* och *idioms*. Det blir redan här svårt att se hur formler kan tillföra något som de andra begreppen inte redan täcker. Slavica och Miloš Ranković presenterar i sitt kapitel en modell för läspraktik. I det därefter följande kapitlet återvänder Chiara Bozzone till frågor om formlernas betydelse i den homeriska diktningen. Från Homeros går Paul Acker över till den norröna diktningen, främst eddadiktningen, och uppdaterar den diskussion han presenterade i en bok från 1998 om just bruket av *Oral Formulaic Theory* i studiet av norrön och anglosaxisk poesi. Ett kapitel skrivet av William Lamb behandlar traditionella prosaberättelser på Scots och Gaelic som de föreligger i utgåvor från 1800-talet. Runologen Michael Schulte introducerar det han karakteriserar som "the minimal one-word formula and its extensions". Det är dock svårt att se hur vår förståelse av enstaka ord som *alu* eller *laukar* ändras av att vi betraktar dem som formler som kan kombineras. I följande kapitel återvänder boken till eddadiktningen. Scott A. Mellor diskuterar relationen mellan formler

och mytologiska mönster med exempel från eddadiktningen och *Völsunga saga*. I ett intressant kapitel presenterar Daria Glebova tankar om vad som kan bli ett slags typologi för variation i avskrivningsprocessen från en handskrift till nästa av en text, det hon karakteriserar som "the fluid nature of medieval Icelandic manuscript transmission". Kapitlet flyttar sig egentligen helt utanför temat för boken, men är absolut relevant i sin egen rätt. Eugenia Kristina Vorobeva lämnar också hon i viss mån bokens huvudtema i sin diskussion av hur våld beskrivs med fasta fraser som ofta återspeglar språket i de medeltida lagtexterna. Denna relation mellan lagtext och prosaberättelser som dem i de isländska sagorna är intressant, men kan utan problem behandlas utan att ses som byggd på muntliga framställningar. Även Inna Matyushina behandlar i sitt kapitel det hon kallar "formulaic word-play" i *Anglo-Saxon Chronicle*. Men av hennes framställning får man intrycket att ordspelet snarare än att ha sin grund i "oral-derived formulas" är en del av den anglosaxiska skriftkulturen, förvisso med källor i den inhemska traditionen, men också i latinsk skriftlig tradition. Antropologen Jonathan Roper skriver om sitt arbete med folkliga traditioner på Newfoundland. Han har till skillnad från de övriga författarna tillgång till inspelningar av muntlig trädning av berättelser och kan jämföra dessa med transkriptioner utförda av tidigare forskare. Resultatet tycks vara att han uppmanar till en viss försiktighet när det gäller transkriptionerna, vilket kanske borde stämma till eftertanke för oss som arbetar med texter från medeltiden som ofta traderats i flera generationer av handskrifter i den form vi har dem bevarade. Slutligen diskuterar Tatiana Bogrdanova hur formler i ryska folksagor översatts till engelska. Som framgår av ovanstående mycket kortfattade genomgång av de olika kapitlen är både material och frågeställningar av högst olika slag. Det som är tänkt som samlande tema är muntliga och muntligt baserade formler. De enskilda kapitlen återspeglar inte alltid det överordnade temat, men lästa var för sig kan de trots detta väcka intresse; ibland vinner de rentav på att undvika diskussionen om formler. K.G.J.

*

Constructional approaches to Nordic languages, eds: Evie Coussé, Steffen Höder, Benjamin Lyngfelt & Julia Prentice, 278 s., Amsterdam 2023 (John Benjamins). (*Constructional Approaches to Language* 37.) ISBN 978-90-272-1431 7. ISSN 1573-594X. Konstruktionsgrammatiken kan sägas ha skapats i början av 1980-talet av Charles Fillmore, när han kombinerade sin forskning inom semantik – ramsemantiken, en semantik av

förståelse – med kasusgrammatiken, och mot slutet av 1980-talet hade han mer eller mindre revolutionerat studiet av grammatik. Konstruktionsgrammatiken ses i dag som en av de ledande inriktningarna inom språkforskning och dess utövare behandlar inte bara syntaktiska frågor, utan språkliga fenomen på alla ”nivåer”. Språkvetenskaplig forskning med hjälp av konstruktionsgrammatik, ramsemantik, konstruktionsdiskurs m.fl. inriktningar bedrivs numera runtom i världen och har visat sig vara tillämpbar för beskrivningar av i princip ”alla” språk, inklusive de nordgermanska språken. I föreliggande volym är det specifikt språkliga särdrag i de skandinaviska språken som undersöks. Boken består av nio kapitel, av vilka tre fokuserar norskan, två svenskan, ett danskan och två kapitel tar ett jämförande grepp; dessutom inleds boken av redaktörernas översikt av tidigare konstruktionsgrammatiska studier av språkdrag i alla nordgermanska språk. Det finns i dag flera inriktningar inom konstruktionsgrammatiken, alla med sitt specifika fokus; den inriktning som har en mer framträdande roll i den här boken är den som Steffen Höder, en av redaktörerna, har utvecklat och som han kallar diasystemisk konstruktionsgrammatik (DCxG). Hänvisningar till denna modell förekommer på flera håll i boken. De tre kapitel som beskriver strukturer i norskan är Barthe Blooms diskussion om relationen mellan *han mannen*, *mannen* och *den mannen* samt vilka funktioner de olika sätten att uttrycka nominalfraser har, vidare Urd Vindenes kollexemanalys av minimerare som *et rødt øre*, *et dugg*, *et pip*, *en dritt* och vilka ord de kollokerar med samt Torodd Kims analys av s.k. pseudosamordning, t.ex. fall där en negation av det första transitiva verbet i *Vi sitter ikke bare og spiller på mobilen* även har räckvidd över det andra verbet (*spiller*). Johan Pedersen diskuterar hur de danska prefixen *be-* och *for-* (i tillägg till deras funktion som verbala derivativer) skapar en transitiv argumentstruktur och visar att denna process fortfarande är produktiv i modern danska. Skillnaden mellan de två prefixen är i grund och botten aspektuell. Två kapitel skärskådar primärt svenska konstruktioner. Steffen Höder behandlar svordomar i svenskan och speciellt hur man undviker att direkt uttala tabuord, t.ex. säger man *fasen* i stället för *fan*, eller *helsinki* i stället för *helvete*. Höder diskuterar här fonologiska konstruktioner, som generellt är underrepresenterade i den konstruktionsgrammatiska litteraturen. Enligt Höder finns det schematiska svordomskonstruktioner som ger tillräcklig information för att man ska kunna utveckla och använda eufemistiska uttryck. Det andra kapitlet som specifikt berör svenskan är en experimentell studie av Joel Olofsson och Julia Prentice som behandlar tyska inlärares utmaningar att lära sig svenska tidsuttryck som *två Alvedon senare*. I sin

studie av existentiella konstruktioner i svenska, norska och holländska väderleksrapporter diskuterar Vince Liégeois, Pierre-Yves Modicom och Lisa Bonne den allmänna frågan i vilken utsträckning konstruktioner egentligen har domänspecifika manifestationer och i vilken mån dessa varierar mellan olika språk; författarna kommer dock inte till ett slutgiltigt svar i frågan. Anna Hagels kapitel är en jämförande studie av fonetiska motsvarigheter i svenska, norska och danska, med utgångspunkt i att ”many cognate words that might be easily recognized as such in written form hardly resemble each other when pronounced – e.g. Danish *kød* [k^høð] ‘meat’ vs. Swedish *kött* [çœt:] and Norwegian *kjøtt* [çœt:] ‘meat’”. I sin analys använder sig Hagel av DCxG. Redaktörernas inledande kapitel är det enda som till en del tar sig an diakroniska frågor – om än i förbifarten. Inledningskapitlet är speciellt viktigt för forskare som inte är insatta i nordgermanska strukturer (bl.a. diskuteras ordföljd, starka verb, passiv och bestämdhet) och kapitlet nämner även kort Diderichsens sats-schema. Även om de vitt skilda ämnen som behandlas i boken kan ge en fragmentarisk bild, är detta en viktig samlingsvolym där konstruktionsgrammatiska verktyg används för att beskriva en rad olika fenomen i de skandinaviska språken. Den visar också att konstruktionsgrammatiken kan användas för att beskriva och förklara alla aspekter inom studiet av språk, vilket gör den till en viktig utgångspunkt för fortsatta konstruktionsgrammatiska studier, framför allt av nordgermanska språk.

J.-O.Ö.

*

Joel D. Anderson, *Reimagining Christendom. Writing Iceland's Bishops into the Roman Church 1200–1350*, 240 s., Philadelphia 2023 (University of Pennsylvania Press). ISBN 978-1-5128-2282-3. De isländska sagorna om inhemska biskopar, *biskupa sögur*, har länge varit bland de genrer som få forskare ägnat tid och forskarmöda. Ett intresse för dessa texter har kanske främst funnits bland isländska historiker. Under senare år har emellertid flera av de tidigare marginaliserade sagagenrerna uppmärksamats i högre grad. Joel Andersons studie av hur biskopssagorna ingår i tendensen inom den isländska kyrkligheten att placera biskoparna i tidens kristna kontext fogar sig till en rad intressanta studier från senare år som t.ex. Siân Grønlie *The Saint and the Saga Hero. Hagiography and Early Icelandic Literature* (2017) och Haki Antonssons *Damnation and Salvation in Old Norse Literature* (2018). Anderson inleder sin undersökning och contextualisering av biskopssagorna med att presentera bakgrunden

och de sammanhang där de tillkommit, där det perifera isländska möter den centraliserade kyrkan och dess dogmer. I fem kapitel diskuterar han därefter sin problemställning, hur de aktuella texterna ingår i strategier för att ”skriva in” de isländska biskoparna i den överordnade romanska kyrkan under perioden 1200–1350. Studiens material består av texter om biskoparna från Jón Ögmundarson och helgonbiskopen Þorlákr Þórhalls-son över Páll Jónsson och Guðmundr Arason till Lárentíus Kálfsson. I de fem kapitlen behandlas olika aspekter på hur sagaskribenterna placerar Island i det större sammanhanget samtidigt som man legitimerar avvikelser från centrala dogmer om t.ex. prästers och biskopars celibat eller de isländska biskoparnas kommunikation med påvestolen i Rom. Andersons bok är ett välkommet bidrag till studiet av texter som tidigare har rönt mindre uppmärksamhet; det är hög tid att också biskopssagorna får sin plats i forskningslitteraturen. K.G.J.

Matteo Tarsi, Loanwords and Native Words in Old and Middle Icelandic. A Study in the History and Dynamics of the Icelandic Medieval Lexicon from the Twelfth Century to 1550, 332 s., Turnhout 2022 (Brepols). (Studies in Viking and Medieval Scandinavia 4.) ISBN 978-2-503-59815-4. ISSN 2566-1086. Denna innehållsrika bok behandlar lånord i isländska under medeltiden (mera precist perioden mellan 1100 och 1550), närmare bestämt med fokus på samexistensen mellan inhemska ord och lånord under denna period. Boken undersöker behållandet av inhemska lexem och skapandet av nya lexem i kontrast med användningen av lånord i en tid som föregår den isländska purismen. Materialet till studien anges i inledningen, och består av fyrtio texter som delats in i 10 olika texttyper (religiös text, lagar och diplom, traktater, historiografiska texter, hagiografiska texter, islänningasagor, kungasagor, översatta riddarsagor, inhemska riddarsagor samt legendsagor). För somliga texttyper (diplom, läkeböcker och astronomiska texter, som ofta är korta) har flera texter slagits samman till en. Dessutom har vissa specialordböcker för enskilda texter excerperats. I inledningen får vi också en taxonymi för hur orden är indelade. De inlånade orden omfattar både lånord och s.k. *integral loans*, alltså främmande ord som inte alls anpassats fonologiskt eller morfologiskt till isländska. Till de inhemska orden räknas såväl betydelselån (*semantic calques*) som översättningslån (*structural calques*) och *neoformations/native coinages*, som utgörs av inhemska ord med specifik betydelse som avviker från det långivande språkets, samt vanliga inhemska ord. I inledningen får vi också i ett särskilt terminologiskt avsnitt specifika definitioner som *loan word*, *calque*, *nonce borrowings* etc. Hit hör också ordpar (*word pairs*)

som är den enhet som studeras i boken. Med ordpar avses ett (eller flera) lånord som korresponderar med ett (eller flera) inhemska ord. Sedan följer den lexikala redovisningen i de följande kapitlen 1–8, där varje texttyp redovisas (de tre sista redovisas tillsammans i det åttonde kapitlet). Vi får redovisningar text för text (fyra per texttyp), och därmed redovisas många ordpar på flera ställen, t.ex. *discipulus* – *lerisveinn*. Även egennamn noteras (t.ex. ordparet *Hierusalem* – *Jórsalaborg*). Varje text inleds med en presentation och en analys av de funna ordparen. I kapitel 9 sammanfattas de allmänna resultaten, och vi får statistik över ordparen (sammanlagt 297 stycken fördelade på 41 semantiska fält). Ordparen fördelas också på texttyp i såväl types som tokens. De redovisas sedan på många olika sätt, bl.a. fördelat på århundrade och ordtypologi, där följande typer urskiljs: inhemsk term, nybildning, betydelselån samt översättningslån (*inherited lexemes*, *neoformations*, *semantic calques* respektive *structural calques*). Boken avslutas med listor över använda handskrifter, primärkällor, orböcker/korpora, samt sekundärkällor. Här redovisas också orden i ordparen efter språk, där isländska förstås är den längsta listan, men även olika gamla versioner av grekiska, latin, engelska och tyska har långa listor.

L.-O.D.

*

Torun Zachrisson & Magnus Källström (red.), Tyde den som kan. En upptäcktsfärd bland Upplands runstenar, 288 s., Uppsala 2022. (Upplandsmuseets skriftserie 13.) ISSN 1404-2908. ISBN 978-91-86145-41-5. I samband med utställningen ”Tyde den som kan” vid Upplandsmuseet framkom en tanke om att i skrift presentera landskapets många runstenar och bruket av runor över tid. Nu föreligger volymen med 13 bidrag med många av de främsta experterna som skribenter. Som väntat får professorn i runologi vid Uppsala universitet, Henrik Williams, först ordet. Han lämnar en översikt över användningen av de äldre runorna i Uppland under den förvikingatida perioden. Så gamla ristningar är egentligen påtagligt få i de centralsvenska landskapen: det finns ingen sådan känd ristning i Västmanland, endast två eller möjligen tre i Södermanland och fyra i Uppland: Möjbrostenen, Bolstomtastenen, Krogstastenen och Rickebytarningen. Två tvivelaktiga föremål hör uppenbarligen inte hit, nämligen Dragbyskärvan och Danmarksbyfragmentet. Kort och pedagogiskt behandlar Williams dessutom frågor rörande runornas uppkomst. Magnus Källström lämnar för sin del en översikt över runstenstraditionen i Uppland med dess omkring 1 300 kända runstenar, de flesta resta

under en hundraårsperiod i övergången mellan vikingatid och medeltid. I det innehållsrika bidraget behandlar han flera kända runristare, såsom Åsmund Kåresson – innovatören från norr – Fot, Visäte, Torgöt Fotsarve och Öpir, den sistnämnde föremål för Marit Åhléns doktorsavhandling 1997. Den runstenstradition som finns i västra Uppland och som skiljer sig från den som finns i östra och centrala delarna av landskapet, lyfts fram. Ett avsnitt i Källströms artikel behandlar särskilt runstensornamentik och datering. Vid runstenarna i Uppsala (Östra Aros) uppehåller sig Torun Zachrisson i sitt bidrag. I Uppsala finns 36 kända runstenar. Det kan noteras att runstenarna i Uppsala indikerar att det under en lång tid varit betydelsefullt att manifesteras platsens betydelse. Det rör sig här om en komplex miljö av centralortskaraktär från första delen av 1000-talet, och denna miljö diskuteras på ett intressant sätt av Zachrisson. Samtidigt understryker hon att det fortfarande finns ”mycket att klara ut kring den äldsta bebyggelsen, det tidiga kyrkliga landskapet, liksom topografin i Östra Aros, men det är tydligt att runstenarna är en viktig pusselbit i den diskussionen” (s. 87). De studierna har man anledning att förväntansfullt se fram emot. Om ortnamn på de uppländska runstenarna skriver Staffan Fridell. Ortnamnen som hör gården, byn eller ätten till redovisas, liksom de namn som representerar utlandsfärderna med krigståg, pilgrimsfärder och annat – med underrubriken talas om namnen ”Hemma och borta”. I förbigående nämner Fridell etymologin av ordet *viking* i anslutning till verbet *vika* ’fara iväg, resa bort’, som han finner vara den kanske troligaste (jfr här till Bernard Mees i denna tidskrift 127, 2012, s. 5–12), och säger i anslutning till detta: ”De som stannade hemma var inte vikingar, utan bara de som for iväg. Men det var som regel hemma man reste runstenarna” (s. 99). Genomgången är gediget genomförd, och mest intressant är de namn som minner om fjärran färder, där vi finner *Ækra* (kanske *Eckerö* på Åland, men kan också avse *Ekerö* i Mälaren), *Ængland*, *Garðar* (’Gårdarrike’, nuvarande Ukraina och västra Ryssland) och *Iorsalir* (Jerusalem). Om personnamnen på de uppländska runstenarna skriver Patrik Larsson i en systematiskt uppbyggd artikel, där avsnitten om hypokorismerna och binamn av olika typer samt de icke-nordiska personnamnen är särskilt intressanta. Anne-Sofie Gräslunds bidrag behandlar de uppländska runstenskvinnorna. Hon har tidigare visat att uppemot 40 % av de uppländska runstenarna nämner kvinnor, och tangerar flera viktiga spörsmål, såsom kvinnor som de första att anta kristendomen, arvsförhållanden och vad det egentligen innebär att beskrivas som god på ristningarna. Gräslund nämner också några kvinnliga runristare, nämligen Gunnborga den goda (Hälsingland) och Åsgärd (Medelpad). Ett fascinerande bidrag

signerat Sofia Pereswetoff-Morath rör de vikingatida och tidigmedeltida runamuletter (runbleck) som påträffats i Uppland, närmare bestämt 23 stycken av sammanlagt 69 kända sådana inskrifter i Norden. Det finns runamuletter som förmedlar ett språkligt innehåll men också en del sådana som är ”tigande”, alltså med runor som magiska symboler. Det är inte alla gånger lätt att skilja dessa typer åt, sålunda kan runtecknet **þ** ”uppfattas som en symbol för överföringen av magisk kraft, men kraften låg kanske inte i själva tecknet utan i dess namn, nämligen *Þurs* ’jätte, monster’” (s. 174). Ett bidrag som öppnar en del spännande perspektiv är Alessandro Palumbos om ”Medeltida runristade lösföremål från Uppsala län”. Här möter runinskrifter med profant innehåll, författaren kommer vidare in på centrala frågor som rör hur folk lärde sig rista och läsa runor under medeltiden samt frågor om litteracitet och flerspråkighet, där i det sista avsnittet ristningar på latin (i en del fall är det snarast pseudolatin) berörs – latinet har här tydligen ”en rituellt och performativ funktion som egentligen var oberoende av huruvida ristaren stavade ’rätt’ eller inte” (s. 192). Bidraget ger mersmak. I volymen finns också en artikel om runkalendariet av Sven-Göran Hallonquist där framför allt runstavens funktion för den svenska bondebefolkningen under 1500- och 1600-talet fokuseras. Här återfinner man ett flertal instruktiva avbildningar av olika runkalendrar. Om giganten Otto von Friesen och dennes betydelse för runforskningen, i synnerhet forskningen kring Upplands runinskrifter, skriver utifrån ett tidigare outnyttjat källmaterial (se s. 240 f.) Marco Bianchi, varvid inte minst intresserade privatpersoner från den fornminnesintresserade allmänheten som von Friesen hade kontakter med – biodlaren Johan Hjalmar Söderlund i Hummelsta, folkskolläraren Joel Hansson i Uppsala-Näs och läroverksadjunkten Karl Alexis Karlinder i Altuna – lyfts fram. Om laserskanning av runristningar och betydelsen av denna teknik skriver på ett intresseväckande sätt Laila Kitzler Åhfeldt. Skanning av denna typ visar sig inte bara vara ett bra sätt att tillgängliggöra runristningar, det är också ett utomordentligt verktyg som kan användas vid fördjupad analys av ristningarna. Runstensinventeringen i Uppsala län från 2017 och framåt redovisas av Robin Lucas, och hur den inledningsvis nämnda utställningen ”Tyde den som kan” kom till beskriver till sist Ylva Lewenhaupt. Sammanfattningsvis skall sägas att *Tyde den som kan* är en välkommen samlingsvolym med uppdaterade bidrag om de uppländska runinskrifterna, som dessutom blivit en rikt illustrerad, estetiskt tilltalande volym. Framställningsformen är sådan att det är lätt att tillgodogöra sig innehållet också för dem som inte direkt är experter. Detta noteras som ett extraplus, då intresset för runristningar är stort bland allmänheten. L.-E. E.

*

Namn och gränser, red.: Väinö Syrjälä, Terhi Ainiala & Pamela Gustavsson, 256 s., Uppsala 2023 (NORNA förlaget). ISBN 978-91-7276-101-8. ISSN 0346-6278. Föreliggande publikation är en rapport från den sjuttonde nordiska namnforskarkongressen den 8–11 juni 2021, som anordnades av forskare vid Helsingfors universitet i samarbete med Svenska litteratursällskapet i Finland och Södertörns högskola, men som till följd av Covidpandemin försiggick virtuellt på Zoom. Publikationen finns tillgänglig som nätpublikation på NORNA:s hemsida www.norna.org. Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA) grundades 1971 och representeras av forskare i Danmark, Finland, Färöarna, Grönland, Island, Norge och Sverige med syfte att ”främja onomastisk forskning i de nordiska länderna och att uppmuntra samarbete mellan nordiska forskare” (www.norna.org/vad-är-norna). Det är beundransvärt att kommittén under de gångna femtio åren har publicerat i snitt två volymer per år och nu är uppe i volym nummer 100. Utöver det inledande förordet består publikationen av fjorton kapitel skrivna av onomastiker från hela Norden. Det första som slår läsaren är att endast ett av dessa kapitel behandlar ortnamn, nämligen Peder Gammeltofts ”I grænselandet mellem sprog og geografi – hvordan viser man stednavnes sande væsen digitalt?” med fokus på utmaningar vid digitalisering av ortnamn. Gammeltoft argumenterar mot att endast använda den traditionella geodatamodellen på onomastiska data, och argumenterar för att utvidga den genom att matcha namncentrerade data med lokationscenterade data. Huvudidén är att detta ska ske på ett konceptuellt plan: ortnamn är ”kun beregnet til at skabe en kognitiv forbindelse i navnebrugernes mentale kort” och varje ort får et ”Name-ID”. Men, fortsätter Gammeltoft, ”[m]odellen kan ikke bruges uden indsigt i navneforskning som disciplin eller uden indsigt i stednavnets væsen. Konsekvensen af dette er, at navneforskning kommer til at blive en central del af geodatahåndtering”. I sitt kapitel om ”Navnetræer, grene og stammer – relationer og egenskaber i Dansk Navneleksikon” tar Birgit Eggert och Bo Nissen Knudsen upp utmaningar med att skapa ett webbaserat digitalt namnlexikon och hur dessa kan lösas med kategoriseringar och etiketter. Artikeln behandlar personnamn och specifikt förnamn, ett forskningsområde som är mycket väl företrätt även i de övriga artiklarna i boken. Personnamn diskuteras inte bara ur genusperspektiv, ur morfologiskt perspektiv och i relation till namn förknippade med en specifik etnicitet, utan läsarna får därtill ta del av en studie av personnamn på talande vapen inom heraldiken.

Boken innehåller även artiklar om produktnamn och kommersiella namn generellt, om namn på fästningar i de tropiska dansk-norska kolonierna (som typiskt baserades på ortnamn "där hemma" eller på dansk-norska regenters namn) samt om namn på djur (travhästar). Vidare diskuteras utmaningar med namn i andraspråksinlärning. Dessa ämnesområden visar klart socioonomastikens stora betydelse i modern namnforskning. Två artiklar i volymen behandlar diakrona aspekter på namn: Birger Mårds "Fornsvenska kroppsdelrelaterade binamn" och Lennart Rymans "Förnamn och tillnamn. Två personnamns kategorier i källorna från det medeltida Sverige och i ordboksprojektet Sveriges medeltida personnamn". Mård redogör för morfologiska och semantiska mönster i binamn, baserat på en korpus av 131 binamn, som bars av totalt 333 personer, och visar att de flesta binamnen hänvisar till personens yttre egenskaper (dvs. hår, ansikte) och det kroppsdelrelaterade binamn som förekommer allra oftast är *Skalle*. Ryman diskuterar i sitt bidrag de gränsdragningar som gjorts mellan förnamn och tillnamn i ordboksprojektet *Sveriges medeltida personnamn*. Utmaningen ses konkret i att "förnamnen *Dræng* och *Drænge* är typiska för namn som förekommer både som förnamn och som tillnamn". Rymans slutsats är värd att citeras: "Mycket tyder på att man i den skriftliga fornsvenska som har bevarats till vår tid har haft ett separat förnamnsonomastikon, som man normalt rörde sig inom vid den namnfästning som ägde rum vid dopet, och att dessa namn normalt förblev grunden för identifikation livet igenom. Tillnamn har å andra sidan dels hämtats från ett tillnamnsonomastikon, dels nybildats". Ett viktigt bidrag i boken är Katharina Leibrings "Rörelser inom onomastikonet i det 21:a seklet", där hon frågar sig om det överhuvudtaget är meningsfullt för onomastiker att arrangera namn i olika kategorier. Hennes svar är att det av praktiska skäl är nödvändigt, men att vi måste komma ihåg att gränserna inte är fasta. Leibring diskuterar specifikt personnamn, djurnamn, kommersiella namn och det hon kallar "övriga övriga namn" (namn på bilar, cyklar, sparkar, kanoter, leksaker, maskiner i hemmet: robotdammsugare och -gräsklippare etc.) och utgår från ett verk av Thorsten Andersson som enligt henne fått alltför liten uppmärksamhet. En slutsats som Leibring drar är att djurnamn och kommersiella namn fortfarande lånar in "mer namn än vad de lånar ut, men de fungerar också som dörröppnare och 'väckarklockor' för namn i andra kategorier, särskilt då personnamnen". Hon avslutar med att påpeka att vi dock "reagerar på om ett barn skulle få tilltalsnamnet **Skalman Gevalia* eller om ett nytt bilmärke skulle kallas **Roger Björkman*. Frågan om och på vilka grunder namn tillhör olika kategorier är värd att diskutera vidare." I sitt förord till volymen skriver

Väinö Syrjälä att kongressens (och även samlingsvolymens) tema *namn och gränser* ”kunde av deltagarna tolkas i vid mening. Namn kan förknippas med geografiska och politiska gränser eller figurera på gränsen mellan olika språk och kulturer”. Syrjälä strävar efter att i förordet skapa koherens kring begreppet ”gränser”, men begreppet i sig återfinns väldigt sällan i artiklarna – undantaget Rymans och Leibrings artiklar.

J.-O.Ö.

